

PETTER DASS (1647-1707)

Petter Dass er på sett og vis en noe gåtefull skikkelse i norsk litteratur. Vi vet ikke helt sikkert hvordan han så ut (et portrett i Melhus kirke *antas* å vise dikterpresten, men noe egentlig bevis foreligger ikke), og av alt han skrev er det trolig ikke annet enn en 8 siders vise som ble trykt i hans levetid.

Men Herr Petters livsløp er godt nok kjent. Han ble født i Alstahaug prestegjeld der faren Peter Dundass – skotsk flyktning, borger av Bergen og senere handelsmann – drev sin virksomhet på Nord-Herøy. Faren døde da Petter var 7 år gammel, og gutten ble bortsatt til slektninger som kunne ta seg av ham. I 1660 fikk han reise til Bergen, der han gikk på latinskolen. Senere studerte han i København i to år, vendte tilbake til Helgeland som huslærer, ble etter hvert kapellan med dårlig lønn og mye slit, og 42 år gammel ble han ordinert til sogneprest i Alstahaug, et av de rikeste kallene i Nord-Norge. Hans opprinnelige kjempekrefter var det på den tiden ikke så mye igjen av, han var sterkt plaget av sykdom, og han døde 60 år gammel etter at sønnen Anders de siste årene hadde overtatt som sogneprest.

Petter Dass var en flittig skribent, og selv om leilighetsdikt, salmer, klagesanger og forskjellige viser etter all sannsynlighet aldri ble trykt, levde de sitt eget liv blant både verdslige og geistlige. Herr Petter nøt stor anerkjennelse i sin samtid, og etter hans død utkom en rekke av hans bøker i bokform. Mot slutten av 1700-tallet virker det imidlertid som om han ble mer eller mindre glemte, og det var Welhaven som i 1856 trakk ham fram igjen og hevet ham til den posisjon han har i dag. Men Petter Dass var en virkelig folkets dikter, og nordnorske fiskere mintes ham i langt over 100 år etter hans død ved å sy inn en svart lapp i seilet.

Litterært bedømmes Petter Dass' evangelie-sanger som relativt svake, mens katekismus-sangene rager høyere. Blant de siste finner vi for eksempel den mektige salmen "Herre Gud ditt dyre navn og ære", dette er annen sang fra Fadervår, en kommentar til Luthers lille katekismus. Hovedverket er imidlertid uten tvil "Nordlands Trompet" eller "Nordlands Beskrivelse" som den heter i de fleste utgavene. Dette storslåtte utsynet over Nordlands natur og nordlendingers psyke og levevilkår arbeidet Petter Dass med i 20 år eller mer, og boken kommer stadig i nye utgaver.

Å samle på Petter Dass er spennende! Siden førsteutgavene er få og svært sjeldne, har vi i en viss utstrekning tatt med også senere utgaver. Til grunn for disse opplysningene har vi først og fremst lagt Bibliotheca Norvegica og katalogen over Jonas Skougaards bibliotek, bind I.

PETTER DASS' FØRSTEUTGAVER – OG MANGE SENERE:

1683: Den Nordske Dale-Viise/ Siungis med den Thone: Bonden hand acter paa Tiden/ etc. Prentet i Kiøbenhaffn/ Aar 1683. 12mo. 8 sider.
Uoppdrivelig. Skougaards eksemplar – som for øvrig var ukomplett – er notert som det eneste kjente. B. N. har registrert to andre utgaver med samme tittel, den ene datert 1713, den andre udatert, "Trykt i dette Aar". Begge er uten trykkested. Skougaard har også en udatert utgave uten trykkested, ant. Kbh. ca. 1720. På 1800-tallet er det utkommet flere trykk av den samme visen, men med avvikende titler og med 28, 29 eller 30 vers, trykt i Bergen, Trondheim og Tromsø, de fleste uten angivelse av år.

Etter Petter Dass' død er utgitt:

1711: Aandelige Tids-Fordriv/ Eller Bibelske Viise-Bog/ Det er Adskillige Bibelske Historier uddragen af den Hellige Skriftes Bøger/ alle Lysthavende til Fornøyelse udi Riim forfattet Af Hr. Peder Das... Kiøbenhafn/ Aar 1711.
Av dette verket er det utkommet svært mange utgaver på 1700-tallet, trykt i København og med forfatterens navn stavet *Das* helt opp til 1767. B. N. har disse trykkeårene: 1718, 1733, 1753, 1757, 1767, dessuten fins det en udatert utgave som ikke er nevnt i B. N. De to eldste utgavene har som første ord i tittelen "Aandelige", senere står det "Aandelig". Med *Dass* som forfatter og *Aandelig* som første ord er det utkommet minst 14 utgaver av boka mellom 1774 og 1878.

1715: D. Mort. Luthers Lille Catechismus/ forfatted I beqvemme Sange/ under føyelige Melodier af Petter Dass. Kiøbenhavn/ Anno 1715.
Katekismus-sangene er i likhet med "Aandelig Tids-Fordriv" utkommet i nær sagt utallige opplag på 1700-tallet, men de aller fleste er likevel borte fra markedet. København-trykk i B. N. har disse utgiverårene: 1720, 1723, 1727, 1728, 1732, 1734, 1736 (4 forskjellige), 1742 (2 forskjellige), 1749, 1750, 1753 (2 forskjellige), 1761, 1788 og 1794. I Bergen er det trykt i hvert fall 4 udaterte utgaver som i følge Skougaard-katalogen kan være fra 1721. Skougaard hadde også en Christiania-utgave fra 1721, utgitt av Friedrich Jacobsen Brun og ikke nevnt i B. N. En mengde av katekismus-sangene er senere utgitt som anonyme visetrykk, mange av dem "trykt i dette Aar", en del datert; de fleste er på 8 sider.

- 1723: I Jesu Navn! Episteler Og Evangelier Sangviis, Forfattet udi beqvemme Melodier, Componeret Epistlerne af Hr. Steen Wirtmand Medtiener til Alstahoug/ Evangelierne af Hr. Peder Dass Sogne-Præst der sammesteds. Kiøbenhavn 1723.
Evangelie-sangene fikk ikke samme utbredelse som katekismus-sangene, men det var ikke langt unna. I B. N. finner vi København-utgivelser fra 1736, 1738, 1739, 1753, 1760, 1774, 1782, og 1795. Skougaard hadde to Bergens-utgaver som ikke er nevnt i B. N. Den ene er udatert og antas å være fra 1730, visstnok det eneste kjente eks. av det som må være den eldste norsk-trykte utgave. Den andre er datert 1743.
- 1723: Trende Bibelske Bøger/ Nemlig: Ruth/ Esther/ Og Judiths. Udi Danske Riim forfattet Af Peder Dass. Kiøbenhavn 1723.
- 1725: En sørgelig Klage-Vise Over Bergens Byes Jammerlige og ynkelige Ødeleggelse/ Som skeede ved en u-formodentlig og hastig Ilde-Brand Aar 1702, den 19. May/ hvor af den heele Stad henfaldt i Aske. Sørgelig eftertænckt Af Peder Das. Under den Melodie: Gud trøste dig arme Jerusalems Stad/ Du før som Dronning/ &c. Tryckt i Kiøbenhafn/ Aar 1725.
I henhold til Skougaard-katalogen er dette det eldste kjente trykk av visen. Ehrencron-Müller har imidlertid registrert et eks. som skal være kommet i 1723, med en litt avvikende tekst og med *Dass* som forfatternavn. En tredje variant med ytterligere avvik i teksten, med *Dass* som forfatter og "Trykt i dette Aar" forekommer i bind I av katalogen over Bjørn Ringstrøms samling, dette eks. bærer alle preg av å være trykt rundt samme tid, kanskje noe senere.*
- 1729: Tvende nye Viiser Om Hr. Peder Das, Den Første: Min 'elskelig' Tilhører, min smukke, &c. Kand synges som: En Viise ville vi siunge Om nogle Skriftens Tal, &c. Den Anden; En Krop opfyldt med Gruus og Steen &c. Siunges som: Jesu søde Hukommelse, &c. Hvorudi gudelig betragtes hans meget kummerlige og møysommelige Liv og Levnet, fra hans Barndom op indtil hans nu langvarige Alderdoms strenge Sygdom. Tryckt Aar 1729.
Av tittelen fremgår det ikke at visene er av Petter Dass, men *om*. I et senere trykk, Haderslev 1779, med samme tittel, står det imidlertid "forfærdiget af Hr. Peder Das".
- 1739: Nordlands Beskrivelse/ Som er Helgelands/ Saltens/ Lofodens/ Westeraalens/ Seniens og Tromsens Fogderier.... Bergen. Dette er den første utgaven av Dass' hovedverk. Samme år utkom boken også i København, der under tittelen "Nordlands Trompet Forfattet af Herr Peder Dass Sogne-Præst til Alstahaug Udi Nordlandene". Kiøbenhavn 1739. Referanse til endring av rekkefølge på disse to utgivelser kommer.
Begge disse utgavene er i dag uoppdrivelige og vil oppnå svimlende priser om et eks. skulle komme på markedet (vi vet om ett Bergens-eksemplar, og ett Københavns-eksemplar i privat eie).
Den eldste utgaven av Nordlands-trompeten man kan håpe å få kjøpt, er dermed København-utgaven fra 1763.*
"Beskrivelse over Nordlands Amt i Tronhiems Stift: Først udgivet under Titel Nordlands Trompet, i Vers forfattet af Peter Dass, Fordum Sogne-Præst til Alstahoug Menigheder i Nordlandene. Oplagt paa nye, og med Anmerkninger oplyst og forøget af Albert Christian Dass". Denne er ikke spesielt sjelden, men prisen er på vei oppover mot 20000 kroner nå.
I 1763 utkom også en utgave i Bergen, her er ikke Albert Christian Dass nevnt. Denne utgaven kom i et originalt blankt blått omslag.
I Bergen utkom i 1776 to utgaver, en med nøyaktig samme tittel som København-utgaven fra 1763 og med tilføyelsen "Nu paa nye oplagt efter den Udgave i Kiøbenhavn 1763...". Flere utgaver kom ikke på 1700-tallet. Men utover i 1800-årene kom den nokså jevnt igjen, trykt i Christiania, Bergen og Trondhjem. Det dreier seg om minst 10 utgivelser før 1900, den siste er praktutgaven med Thorolf Holmboes illustrasjoner fra 1892, Det er senere kommet en rekke faksimileutgaver og en stor utgave illustrert av Karl Erik Harr.
Det forekommer en del viser – stort sett fra 1800-tallet – som vi ikke har tatt med her. Spesielt interesserte henvises til Skougaard-katalogens bind I og til Bibliotheca Norvegica. Selve visetrykkene er det lite sannsynlig at noen vil kunne komme over i dag.